

Dîvân Şiirinde Sevgiliye Mahsûs Estetik Motifler

Lütfi BAYRAKTUTAN*

ÖZET

Dîvân ekolü, insana nüfûz etme sanatının diğer bir ifadesidir. Duygu, düşünce, hayal ve estetik örgü bakımından enteresan bir yapı arz eden bu ekol; Türk kültür ve edebiyat tarihinde çok müstesna bir yer işgal eder. Sevgili ise bu ekolde köşetaşı durumundadır. Âşık-sevgili çizgisinde bir "aşk" olayı vardır ki; âlemin çekirdeğini teşkil eder. Biz bu yazımızda "sevgili" olarak yaftalanan "cânların cânını" vasf etmeye çalıştık.

SUMMARY

Esthetical Elements in Dîvân Poetry Which Belongs to the Sweetheart

The way of Dîvân is another expression of the art of impressing people. This way, which offers an interesting structure from the point of view of sentiment, thought, imagination and esthetics, constitutes an extraordinary place in the history of Turkish culture and literature. The sweetheart is the keystone in this way. On the path of the lover and sweetheart, there is a love phenomenon, which constitutes the basis of the universe.

In this article, we tried to explain the basis of everything, which is called the sweetheart.

GİRİŞ

Dîvân şiiri; Türk ruhunun, zevkinin, ilminin, irfânının ve idrâkının mutalâsım renkleriyle nakış bulmuş, "insana nüfûz" olayını akıllara durgunluk verecek

* Yrd. Doç. Dr.; U.Ü. Necatibey Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Ed. Eğt. Bölümü.

ölçüde derinleştiren bir ekoldür. Bu ekol içerisinde duygu, düşünce, hayâl ve te-
fekür bir potada eritilmiş; insanla birlikte "estetik" bir kalıba dökülmüştür.
Maşûk veya sevgili diye adlandırılan "esrarengiz" tip, bu cereyanın köşe taşların-
dan birisi... Hem de yaldızı gözleri kamaştıran, güzelliği gönüller fetheden, nûru
cihâmı yakan bu perî-sûret insan muhayyilesine, ılık ılık akan bir hicrân ırmağına
nisbet...

Yüzyıllar boyu keşfinde ve estetiğinde canların eridiği, giriftliğinde ve mec-
hûliyetinde gönüllerin mecnûn olduğu bu sevgili; akıl dilini lâl eden, fakat mânâ-
da yoncalanan bir "mâverâ", bir "estetik" yumaktır. Bu sebeptendir ki âşıktan
maşûka kurulu cân köprüsünde taş taş hicrân, öbek öbek vuslat serâbı vardır.
Âşık psikolojisi bu olayı derc ve idrâk ederken; çıkış noktası hep bu mechûller
mechûlü, giriftler girifti "sevgili" olmuştur.

O bir ân, o bir cân, o bir cânân, o bir kânûn, o bir dâvâ, o bir muhâsebe,
o bir muhâkeme, o bir ezel, o bir ebed, nihâyet o "mekân"a bir hançer gibi sap-
lanmış zaman muammâsıdır. Âşık, ehl-i dil, ehl-i bâtın sevgiliyi tahlil ve teşhis
ederken hep bu cihetlerden hareket etmiş; dâvâyı bu açıdan omuzlamışlardır.
İşte yüzyıllardan bu yana akıp gelen dîvân şiiri ekolü ve estetiğinin hülâsası bu-
dur. Tek cümle ile, estetik bir pencereden can elmasını kül edercesine insana
nüfûz eden "kimyâ-nazar"ın altı yüzyıllık şerh ve izâhı...

Âşık ve sevgili bu çerçevede ele alınırsa, aşk plânında sevgili bir şâhika-
dır. Varabilme ümit ve endişesinin yarattığı bu ruh hâli; insanı nasıl da şakıtmış,
âşıkı nasıl da feryâd ü figâna gark ettirmiştir... Kendi çapında kâinatı kurcalayan
ve "kendini aşma" derd ve endişesine düşen âşık; bir ucu ezel bir ucu ebed olan
"vahdet" pergârını açıp da çerçevelediği dâirede kendini helâk edici, fakat "tek
hakikat" olan sevgilisini yüceltici bir dâvânın peşine düşmüştür. Onun için gözde
estetik, yanakta estetik, zülüfte estetik, boyda estetik, dudakta estetik, kirpikte
estetik, kaşta estetik diyor; "topyekûn bir güzellik" olan sevgiliye bu açıdan yak-
laşmayı uygun görüyoruz.

A- Göz: Güzellik unsurları arasında baş köşeyi alanlardan birisi gözdür.
Aslında göz, kaş, kirpik, gamze gibi diğer estetik unsurlarla beraber mütalaa edi-
len mürekkeb bir yapıya sahiptir. Dîvân şairleri bu müessir unsur üzerinde de-
rinlemesine durmuşlar, ona hayal âleminden türlü türlü renkler aksettirerek il-
ginç kompozisyonlar teşkil etmişlerdir. Her şeyden evvel gözle ilgili vech-i
şebehler konusuna bir açıklık getirmekle, konuya değişik bir boyut kazandırmak
istiyoruz.

İlk dikkati çeken teşbih unsuru "âhû"dur. Göz siyahlığı, zerafeti, şûhluğ
ve keyfiyeti açısından âhû'ya teşbih edilir.

Bir gör ol türk-i Hatânün gözleri âhûsını
Zülfinün her bir kılında Rûm ilin Çin eyledi
Şeyhî

Yüri yıllarla yelersen yetemezsin ey dil
Şol cihetden ki perî-şîveli âhûdur bu

Necâtî

Şîrler pençe-i kahrında olurken lertzân
Beni bir gözleri âhûya zebûn itdi felek

Yavuz Sultan Selim

Bir âhû esîr-i dâmi olmuş
Kan yaşı kara gözine dolmuş

Fuzûlî

Sevgili, aşk yolunda ilerleyen âşık üzerinde en çok gözü ile etkide bulunur. Mânâyı öldürücü mâsivâyâ çekici bu özellik gözün bätını tarafını ortaya koyar. Maddeden sıyrılışın sırrını arayan ve sır için benliğini "yokluk" değerinde öğütlemeye can atan âşık, hep gözün helâk edici işvelerini arzular:

Harâb-ı câm-ı akşam nergis-i mestün bilür hâlüm
Harâbât ehlinün ahvâlini hammâr olandan sor

Fuzûlî

Gamze peykânün gözün men mübtelâdan sahlanamaz
Sarf ider ehl-i nazar nakdin gedâdan sahlanamaz

Fuz ülî

Zâhidi gör ki gezer ışk ile mey-hâneleri
Görelî sende olan nergis-i mestâneleri

Şeyhî

Cihânı itmege bir lahzada harâb sana
Yeter ol nergis-i mahmûr-ı nîm-hâb sana

Nâ'îlî-i Kadîm

Gözün teessüriyet noktalarının en mühimi büyücü (şâhir) olmasıdır. O durmadan âşıklara büyü yapmakta, sihr ilminde Hârût ile Mârût'u bile geride bırakmaktadır.

Sihr ta'lim eylemekde gamze-i câdû-yı dost
Çâh-ı Bâbilde ider Hârût-ı fettân ile bahs

Ahmet Paşa

O fitne kim onu Hârût uyardı Bâbilde
Siyâh gözlerinün hâb-ı âremîdesidür

Nedîm

Fitneci göz, mahmurluk ve sarhoşluk açısından nergise teşbih edilir. Bu teşbih olayında gözün uykulu hali, bu uykululuk içerisinde âşıkları meftûn edışı ağır basar:

Mey-i gül-gûnda degül nergis-i mestün aksi
Kadeh olmuş göz acub âşık-ı didâr sana
Fuzûlî

Gül hasretünle yollara tutsun kulagını
Nergis gibi kıyâmete dek çeksün intizâr
Bâkî

Aceb mi el üstünde nergisi dildâr
Ezelden aralarında göz âşinâlığı var
Nâdirî

Mahmûr gözlerün beni mest itdi öyle kim
Mahşer güninde dahi ayrılmaz humârimız
Şeyhî

Nur peteği sevgilinin bu mahmur gözü, bazen öyle öfkelenir ki; gönül mülkünü yağmaya, tâlâna bayrak açar. Onun gamzeden kılıcı, kirpiklerinden oku ve kaşlarından yayı vardır. Artık âşıkın bu hale karşı koyacak ne bir takati vardır, ne de bir kurtuluş ümidi:

Sabrumun rahtın şeb-i zülfünde târâc itdürür
Hey ne zâlimdür senün gamzendeki nâz uykusu
Ahmed Paşa

Mukavves kaşlarun yayı atar kirpük okın her dem
Ne kim ol gamzeden gelse bana sehm-i sa'âdetdir
Şeyhî

Gözün kâtil olarak vasıflandırılışı oldukça enteresandır:

İncidür nâlem seni veh nola ger bir tîğ ile
Çeşm-i cellâdun ide ihsân mana mihnet sana
Fuzûlî

Câna gamzenden diyet virsün yanagunla lebün
Çünkü kûyında bulundı yaralu gönlüm katil
Ahmed Paşa

Bazen göz öyle vasıflandırılır ki, oradan kalbe güzeller akar, aşk akar, hicran akar, sevdâ çapında bir dünya akar. İşte o zaman, göz şeffaf bir kapı, sevgili ise bu kapıdan giren nur heykel:

Göz yoludur ki gönül mülkine hûblar girer andan
Dutma ey eşk anı Billâh ki aceb râh-güzârdur
Fuzûlî

Göz şekil olarak sâd harfine teşbih edilir:

Nâs getürdi hüsnünün davâsın isbât itmege
Ol ki yarun kaşunı nûn ü gözün sâd eyledi

Hoca Dehhânî

Tasavvufî mânâda göz insanı maddeye çektiği ve mânâyâ yönelik teşeb-
büslerde bulunduğu için belâdır, kesrettir, kâfirdir. Bu açıdan gözün estetik yapı-
sı oldukça değişik bir görünüm arz eder:

Gamze tîgin çekdi ol mâh olma gâfil ey gönül
Kim mukarrerdür bu gün ölmek sana şîven mana
Fuzûlî

Eyledi gözde hayâl-i çeşm-i mahmûrun vatan
Kâfir-i mestün beli yiri müdâm meyhânedür
Şeyhî

Sâki-i bezm-i cünûn nergis-i mestündür kim
İçirür bâde-i gaflet dili âgâhlara
Fuzûlî

Dîvân şiirinde müje ve müjgân olarak geçen kirpik, genelde göz unsuru
ile beraber kullanılır. Yaralama ve öldürücülük açısından oka, mızrağa ve kılıca
teşbih edilen bu estetik unsur; değişik cebheleriyle ele alınır. Âşık ve onun gönlü
üzerinde teessüriyeti çok şiddetlidir. Bâtınî ve "iç" plânda mânâyâ kasdedici ve
maddeye teşvik edici bir hususiyeti vardır. Kesrettir ve vahdete giden yolda
âşıkta en büyük engellerden biridir:

Ey gönül al hançer-i müjgâna eylersen hevâ
Kasd-ı cân itdün bekâ-yı ömrden peyvendi kes
Fuzûlî

Müje haylin dizer gamze-i fettân saff saff
Güyyâ cenge girer nice güzerân saff saff
Bâkî

Süzme çeşmin gelmesün müjgân müjgân üstine
Urma zahm-ı sîneye peykân peykân üstine
Râsîh

Kaş, göz ve kirpiğin ortak hücumu olan gamze, âşıkta acı ve ızdırap veren
sevgiye has çökertici, mânâ yüklü yan bakış, hışımlı nazar edîştir. Yaralamak,
öldürmek ve avlamak gibi maddeye yönelik tecavüzleri yanında mânâyı maddeye
tutsak ettirici çok müteessir bir yanı da vardır. Kılıca ve hançere teşbih edilen
gamze, kesret yaftalı bir muammadır:

Bir dil mi kalmışdur bu tîr-i gamzeden kan olmamış
Bir cân mı vardır ol kemân ebrûya kurbân olmamış
Ahmed Paşa

Ol gamze hançerine ugratmadun bizi
Kes bizden âşin âlgun ey baht-ı vâj-gûn
Fuzûlî

Gamzen su'âle başlasa uşşâka her müjen
Gûya lisân-ı hâl ile bir tercemân olur
Nefî

Dil gamzesini görmeyeli meyli yok meye
Yaşum şarâb olur kabagum tolu câmdur
Şeyhî

B- Kaş (Ebrû): Sevgilinin ikinci derecede güzellik unsurlarından sayılır. Fitne hususunda göz ile ortak hareket eder. Âdetâ kaş bir fitne dükkânıdır. İçindekiler de göz, kirpik ve gamzedir. Kaşın en büyük özelliği eğri oluşudur. Bu açıdan hilâl'e teşbih edilir. Sevgilinin hilâl ebrûsı görününce âşıklar arasında bayram (ıyd) başlar:

Cihânı tal'atun şevki kılarđı nûra müstagrak
Eğer ebr olmasa hâcib yüzüne ey hilâl-ebur
Şeyhî

Kaşların yayını îyd ayı gibi gözledüğim
Bu ki cânum siperi terk ola kurbanun için
Şeyhî

Tâk-ı ebrûsını tâk oldı görelden tâkatüm
Mâh-ı nev gibi dü-tâ oldı bu gamdan kâmetüm
Ahmed Paşa

Âşıkların kiblegâhı sevgilinin cemâlidir. Sevgilinin kûyunu tavaf eden âşıklar, onun cemâline mukabil saf saf namaza dururlar. Bu duruşta onların mihrabı sevgilinin ebrûsıdır. Bu vech-i şebeh dîvân şüirinde oldukça çok kullanılmıştır. Benzetmeye esas teşkil eden hakikat ise, kaşın eğri oluşuna istinad eder:

Secde-gâh itmişdi aşk ehli kaşun mihrâbını
Kılmadan hayl-i melâ'ik secde-i Âdem henüz
Fuzûlî

Dilüm bu "Sûre-i Nûn"dan dahi nesne eylemez tekrâr
Kaşan mihrâb-ı ebrûsı hayâli ile namâz itsem
Şeyhî

Gönül diledi saçından kaşında ide karâr
Gicede mescide konmuş garîbe benzettüm
Şeyhî

Hurûfîlik akidelerini gözönüne alırsak kaş "râ" harfine teşbih edilir. Yine şekil benzerliği ağır basar. Ayrıca bir de kaşın şeklinden ötürü hançere teşbih edildiği de bilinen bir gerçektir. Hançer olarak âşık psikolojisine aks eden ebrû, âşıkların korku kaynağı olmuştur:

Hindûların hatâsını çîn itdi kaşların
Tahsînler itdi berhemen ol fikr-ü-râyuna
Şeyhî

Kaşın vech-i şebeh olayıyla yine keman ve yaya benzetildiğini görüyoruz. Hayal kompozisyonu içerisinde ve dîvân ekolü çapında bu benzetiş değeri değerlendirsek; kaşın yay, kirpiklerin de ok olması söz konusudur. Bu hal ise, sevgilinin öfkesi ve hışmına delâlet eder:

Ey kemân - ebrû rakîbe virme gamzenden nasîb
Ok atarsan taşa peykânun gerekmez mi sana
Fuzûlî

Zülfün kemendi câna yiter göz ü kaş nedir
Hâcet mi bende düşmise tîr ü kemân dahî
Şeyhî

Sevgilinin kaşı, bazen de defter-i hüsne bir ser-nâmedir. Bu teşbihte kaşın başlık olması, hem yukarıda bulunmasına hem de şekil olarak yüzün tam ortasında yer almasına dayanır. Çünkü yanaktaki tüyler hat (yazı)tır.

Nasîb olmadı bürhâna bu ünvân ile ser-nâme
Berât-ı hüsnüne yazılrsa vechi var nişân ebrû
Celâlî

Ta hatun üzere ham-ı ebrûların ser-germiyem
Her sözüm derd-i dil imlâsına bir ser-nâmedür
Fuzûlî

Tasavvufî açıdan kaş unsuruna bakacak olursak, onun da âşık maddeye teşvik edici ve mânâyı öldürücü bir özelliğe sahip olduğunu görürüz. Teessürîyete oldukça ağır olan bu unsur, gönüle yönelik tecâvüzleriyle âdetâ o "tecellî - gâh" ı yağmalar. Bâtınî mânâda kesrettir:

Hûblar mihrâb-ı ebrûsına meyl itmez fakîh
Ölse kâfirdür müselmânlar ana kılman namâz
Fuzûlî

Gözünün kaşınun anlayamazam hilelerin
İlle bu fitne vü ol âfet-i cândur bilürem
Şeyhî

Ne kâfirliklerin gördüm ben ol zülf-i siyeh-kârün
O ebrûnun o zâlim gamzenün ol çeşm-i mekkârün
Nedîm

KAYNAKLAR

1. AYVAZOĞLU, B.: İslâm Estetiği ve İnsan, Çağ Yayınları, İst., 1989.
2. ÇAVUŞOĞLU, M.: Necati Bey Dîvânı'nın Tahlili, Milli Eğitim Bak. Yay., İstanbul, 1971.
3. ÇAVUŞOĞLU, M.: Dîvânlar Arasında, Umran Yay., Ankara, 1981.
4. İPEKTEN, H.: Fuzûlî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları, Ankara, 1973.
5. TARLAN, Ali N.: Şeyhî Dîvânı'nı Tedkik, İstanbul, 1964.
6. TARLAN, Ali N.: Edebiyat Meseleleri, Ötüken Yay., İstanbul, 1981.
7. TOLASA, H.: Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası, Ankara, 1973.